

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Навчально-науковий інститут високих технологій

Кафедра нанофізики конденсованих середовищ

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**Нерівноважні процеси в твердих тілах
для студентів**

галузь знань 10 Природничі науки
спеціальність 105 Прикладна фізика та наноматеріали
освітній рівень бакалавр
освітня програма Нанофізика та комп'ютерні технології
вид дисципліни обов'язкова

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2021/2022
Семестр	7
Кількість кредитів ECTS	5.0
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладач: Скришевський Валерій Антонович, завідувач кафедри нанофізики конденсованих середовищ

Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

КИЇВ – 2021

Розробник:

Скришевський Валерій Антонович, доктор фіз-мат наук, професор, завідувач кафедри

ЗАТВЕРДЖЕНО

Завідувач кафедри нанофізики конденсованих середовищ

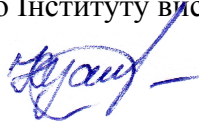
 Валерій СКРИШЕВСЬКИЙ
(підпис)

Протокол №8 від «26» лютого 2021 р.

Схвалено науково - методичною комісією Інституту високих технологій

Протокол від «05» березня 2021 року №3

Голова науково-методичної комісії

Русінчук Н.М.

ВСТУП

1. Мета дисципліни

Метою вивчення дисципліни є ознайомлення студентів із фізичними явищами, які покладено в основу роботи сучасних приладів напівпровідникової опто-, мікро- та нано-електроніки в оптичному діапазоні, а саме: генераційно-рекомбінаційними процесами та механізмами переносом заряду, експериментальними методиками визначення основних параметрів напівпровідників.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

Навчальна дисципліна «**Нерівноважні процеси в твердих тілах**» базується на циклі дисциплін професійної та практичної підготовки, зокрема таких як «Електрика та магнетизм», «Оптика», «Атомна фізика», «Квантова механіка», «Диференціальні рівняння», «Основи фізики твердого тіла», «Радіоелектроніка», «Коливання та хвилі».

3. Анотація навчальної дисципліни:

У програмі дисципліни розглядаються процеси розповсюдження електромагнітних хвиль оптичного діапазону в напівпровідниках та діелектриках, механізмами поглинання світла в напівпровідниках та квантоворозмірних структурах, електро- та магнітооптичні явища, процеси рекомбінації нерівноважних носіїв заряду, механізми випромінювальної та безвипромінювальної рекомбінації, властивості фотопровідності, фотоелектричні ефекти при врахуванні дифузії та дрейфу, механізмами формування фото-ЕРС в напівпровідникових гетероструктурах, принцип роботи різних типів сонячних елементів. Також розглядаються оптичні та фотоелектричні методи визначення феноменологічних параметрів напівпровідників.

4. Завдання (навчальні цілі)

ІК: Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми прикладної фізики та наноматеріалів у галузі нанофізики та наноматеріалознавства, пов'язані із виготовленням, аналізом властивостей, використанням наноматеріалів, проектування та виготовлення нанорозмірних систем з використанням комп'ютерних технологій, що передбачає застосування теорій та методів фізики, математики та інженерії, програмування, вибраних розділів хімії та біології й характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

ЗК 1 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 2 Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 3 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 4 Здатність спілкуватися іноземною мовою

ЗК 6 Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні

ЗК 7 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 9 Здатність працювати автономно.

ЗК 10 Навички здійснення безпечної діяльності

ЗК 14 Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 18 Здатність працювати в команді.

ФК2 Здатність брати участь у плануванні і виконанні експериментів та лабораторних досліджень властивостей фізичних систем, фізичних явищ і процесів, обробленні й презентації їхніх результатів.

ФК3 Здатність брати участь у виготовленні експериментальних зразків, інших об'єктів дослідження.

ФК5 Здатність до постійного розвитку компетентностей у сфері прикладної фізики, інженерії та комп'ютерних технологій.

ФК6 Здатність використовувати сучасні теоретичні уявлення в галузі фізики для аналізу фізичних систем.

ФК7 Здатність використовувати методи і засоби теоретичного дослідження та математичного моделювання в професійній діяльності.

ФК9 Здатність використовувати знання про фізичну природу об'єктів у роботах по створенню нових приладів, апаратури, обладнання, матеріалів і речовин, зокрема, наноматеріалів чи удосконалення існуючих.

ФК11 Здатність використовувати комп'ютерні технології при проектуванні, розробці та діагностиці електронного обладнання.

ФК12 Вибірковий блок 1 Здатність розробляти, діагностувати та використовувати пристрої електроніки в сучасній науці.

5. Результати навчання за дисципліною: (описуються з детальною достовірністю для розробки заходів оцінювання)

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація ^{1*} ; 4. автономність та відповідальність ^{2*})		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1	студент повинен знати :	<i>Лекції</i>	письмові модульні контрольні роботи, оцінювання виконання завдань для самостійної роботи	60%
1.1	Механізми поглинання електромагнітних хвиль оптичного діапазону в твердому тілі та квантово-розмірних структурах			
1.2	Електро- та Магнітооптичні явища в напівпровідниках та діелектриках, циклотронний резонанс		--	
1.3	Властивості випромінювальної та безвипромінювальної рекомбінації, рекомбінації Шоклі-Ріда, Оже-рекомбінації			
1.4	Феноменологічний опис фотопровідності напівпровідників. Фотоелектричні явища при врахуванні дифузії та дрейфу			
1.5	Види фотоЕРС- фотоЕРС Дембера, фото електромагнітний ефект, фотоЕРС в р-п переході та гетероструктурах			
2	студент повинен вміти :	<i>Практичні та лабораторні роботи</i>	письмові модульні контрольні роботи, оцінювання виконання завдань для самостійної роботи	30%
2.1	Користуватись Довідниками з табличними параметрами напівпровідникових матеріалів, Переводити позасистемні одиниці в основні та похідні міжнародної системи одиниць вимірювання СІ			

^{1*} заповнюється за необхідністю, наприклад для практик, лабораторних курсів тощо.

2.2	Розраховувати параметри напівпровідників – час життя та рухливість носіїв заряду, спектральні залежності коефіцієнтів поглинання, фотопровідності, довжину дифузії.			
2.3	Розв'язувати дифузійно - дрейфові та генераційно-рекомбінаційні рівняння			
3	Комунікація			
3.1	Вміти донести інформацію до аудиторії про досягнення та проблеми сучасних оптоелектронних пристроїв	<i>Практичні та лабораторні роботи</i>	оцінювання виконання завдань для самостійної роботи	
	автономність та відповідальність	<i>Семинар, самостійна робота</i>	оцінювання виконання завдань для самостійної роботи	10%
4.1	продемонструвати автономність та розуміння особистої відповідальності за професійні рішення при вивченні курсу			

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання

Результати навчання дисципліни	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	2.1	2.2	2.3	3.1	4.1
Програмні результати навчання										
ПРН 1 Знати і розуміти сучасну фізику на рівні, достатньому для розв'язання складних спеціалізованих задач і практичних проблем прикладної фізики. ПРН 1	+	+	+	+	+					
ПРН 2 Застосовувати сучасні математичні методи для побудови й аналізу математичних моделей фізичних процесів.							+	+		
ПРН 3 Застосовувати ефективні технології, інструменти та методи експериментального дослідження властивостей речовин і матеріалів, включаючи наноматеріали, при розв'язанні практичних проблем прикладної фізики.							+	+		
ПРН 4 Застосовувати фізичні, математичні та комп'ютерні моделі для дослідження фізичних явищ, розробки приладів і наукоємних технологій.							+	+		
ПРН 6 Відшукувати необхідну науково-технічну інформацію в науковій літературі, електронних базах, інших джерелах, оцінювати надійність та релевантність інформації.						+				+
ПРН 8 Вільно спілкуватися з професійних питань державною та англійською мовами усно та письмово.	+	+	+	+	+				+	+
ПРН 13 Оцінювати фінансові, матеріальні та інші витрати, пов'язані з реалізацією проектів у сфері прикладної фізики, соціальні, екологічні та інші потенційні наслідки реалізації проектів. ПРН 13	+	+	+	+	+					
ПРН 14 Організувати результативну роботу індивідуально і як член команди.						+	+	+	+	+
ПРН 15 Розробляти та формулювати свої професійні висновки та розумно їх аргументувати для фахової та нефахової аудиторії. ПРН 15	+	+	+	+	+					

Розрахунок балів, які студент отримує при успішній здачі іспиту:

	Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Іспит	Підсумкова оцінка
<i>Мінімум</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>24</i>	<i>60</i>
Максимум	30	30	40	100

7.3 Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59
Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план лекційних занять

№ п/п	Назва теми*	Кількість годин		
		лекції	практичні	лабораторні
Частина 1 Оптичне поглинання, електро- та магніто-оптичні явища				
1	Тема 1 Вступ. Історія розвитку оптоелектроніки. Фізичні проблеми при дослідженні нерівноважних явищ у напівпровідниках	2	2	
2	Тема 2. Оптична дисперсія в твердому тілі. Класична та квантово-механічна теорія дисперсії в діелектриках.. Співвідношення Крамерса-Кроніга. Поглинання вільними носіями. Формула Друде. Плазмове відбивання.	2		
3	Тема 3. Механізми поглинання світла. Принцип Франка-Кондона. Прямі та непрямі оптичні переходи. Вплив тиску, температури та концентрації носіїв на край власного поглинання. Ефект Бурштейна-Моса. Правило Урбаха. Екситони Френкеля та Ванье-Мотта. Енергетичний спектр екситонів та екситонне поглинання. Домішкове поглинання. Поглинання в квантових ямах	4	6	3
4	Тема 4. Електрооптичні явища. Ефект Франца-Келдиша. Методи електровідбивання. Модуляційна спектроскопія. Подвійне променезаломлення. Ефект Керра та Поккельса.	2	2	3
5	Тема 5. Магнітооптичні явища. Циклотронний резонанс. Рівні Ландау. Ефект Зеемана. Ефекти Фарадея і Фойгта. Магніто-осциляційний та магнітоабсорбційний ефекти. Електронний парамагнітний резонанс.	2	2	
	<i>Модульна контрольна робота 1</i>	x	x	
	<i>Всього</i>	12	12	6
Частина 2 Рекомбінація та фотоелектричні явища				
6	Тема 6 Механізми рекомбінації. Міжзонна рекомбінація. Рекомбінація через локальні центри. Рекомбінація Шоклі-Ріда-Хола. Вплив рівня освітлення та температури на стаціонарний час життя. Поняття про s та g центри та центри прилипання. Каскадна модель Лекса.	4	4	
7	Тема 7 Види випромінювальних переходів. Теорія ван Русбрека-Шоклі. Квантовий вихід. Екситонна рекомбінація. Випромінювальна міжзонна рекомбінація. Ефект самопоглинання. Домішкова випромінювальна рекомбінація. Випромінювальна та безвипромінювальна рекомбінація. Оже процес. Поверхнева рекомбінація.	2	2	4
8	Тема 8 Феноменологічний опис фотопровідності. Релаксація нерівноважної фотопровідності. Миттєвий час життя. Визначення основних феноменологічних параметрів з дослідження стаціонарної фотопровідності та кінетики фотопровідності. Індукована домішкова фотопровідність. Термостимульована провідність.	2	2	
9	Тема 9 Фотоелектричні ефекти при врахуванні дифузії. Розрахунок координатного розподілу концентрації нерівноважних носіїв заряду, об'ємного заряду та поля в умовах неоднорідної генерації. Визначення часу життя, рухливості та довжини дифузійного зміщення. Амбіполярна дифузія та дрейф.	4	4	4
10	Тема 10. Види фотоЕРС. ФотоЕРС Дембера, фото електромагнітний ефект, фотоЕРС в р-п переході та гетеро структурах.. Використання фотоелектромагнітного ефекту для визначення довжини дифузійного зміщення та швидкості поверхневої рекомбінації.	4	4	
	<i>Модульна контрольна робота 2</i>	x	x	
	<i>Всього</i>	16	16	8

	ВСЬОГО³	28	28	14
--	---------------------------	-----------	-----------	-----------

Загальний обсяг навчальних 70 год.⁴, в тому числі (вибрати необхідне):

Лекцій – **28** год.

Практичні заняття - **28** год.

Лабораторні заняття - **14** год.

Тренінги - _____ год.

Консультації - _____ год.

Самостійна робота - **80** год.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальні розрахункові завдання – див. Г.П.Пека, О.В.Третяк, В.В. Кислюк, Збірник задач з фізики напівпровідників та напівпровідникових приладів., К. Київський університет, 2002.

9. Рекомендовані джерела⁵:

Основна: (Базова)

1. О.В.Третяк, В.З.Лозовський, Основи фізики напівпровідників, ВПЦ КУ, т.2, 2008.
2. С.В.Кондратенко, О.В. Вакуленко, Фотоелектричні ефекти в напівпровідниках, ВПЦ КУ, 2009.
3. Царенко О.М. Основи фізики напівпровідників і напівпровідникових приладів: навчальний посібник . – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 243 с
4. Савчин В.П., Іжнін І.І., Веков М.М. Напівпровідникова фотоелектроніка.- Львів: Вид-во ЛНУ.-2010.-728 с.
- 5 Попик Ю.В. Фізика напівпровідників: підруч. для студентів вищих навч. закл. Ужгород : ТОВ “ІВА”, 2014. – 820 с.
6. Пека Г.П., Стріха В.І. Поверхневі та контактні явища у напівпровідниках.- Київ: “Либідь”.- 1992.- 238 с.
- 7.В.О. Чадок. Оптоелектроніка: від макро до нано.- К.:НТУУ “КПІ”, 2012.- 406 с.

Додаткова:

1. Neamen D. Semiconductor Physics and Devices.-N.Y.:McGraw-Hill, 2003
2. В.А.Скришевський, Фізичні основи напівпровідникових хімічних сенсорів, Київ, Київський університет, 2006
3. Фізичне матеріалознавство: навч. посіб./ Ю.М. Поплавко, В.І. Ільченко,С.О. Воронов, Ю.І. Якименко. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – Ч.4. Напівпровідники.
4. Фізика напівпровідників: Конспект лекцій (Частина I)[Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 153 «Мікро- та наносистемна техніка», освітньої програми «Мікро-та наноелектроніка»/В. І. Ільченко, Т. Ю. Обухова.; КПІ ім. Ігоря Сікорського – Електронні текстові данні (1 файл: 2,97 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020.– 26 с

10. Додаткові ресурси (за наявності):

³ У робочій програмі навчальної дисципліни для лекційних, семінарських, практичних і лабораторних занять зазначається *реальна* кількість годин (*кратне 2 год. – час тривалості пари*).

⁴ Загальна кількість годин, відведених на дану дисципліну згідно навчального плану.

⁵ В тому числі Інтернет ресурси